

ISSN 2307-5740
DOI: 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

**Хмельницького
національного
університету**

Економічні науки

2018, № 6, Том 2

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2018, Issue 6, Part 2

Хмельницький 2018

ВІСНИК

Хмельницького національного університету

Затверджений як фахове видання

Постановою президії ВАК України від 12.05.2015 № 528

(<http://old.mon.gov.ua/ua/activity/563/perelik-naukovikh-fakhovikh-vidan/6797/>)

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2018, № 6, Том 2 (264)

**Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)**

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <http://jml2012.indexcopernicus.com/i++i+++p4539,3.html>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

РИНЦ http://elibrary.ru/title_about.asp?id=37652

Головний редактор **Войнаренко М. П.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії наук України, проректор з науково-педагогічної та наукової роботи, перший проректор Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. **Нижник В. М.**, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницького національного університету

Голова редакційної колегії серії «Економічні науки»

Відповідальний секретар **Гуляєва В. О.**, завідувач відділом інтелектуальної власності і трансферу технологій Хмельницького національного університету

Члени редколегії серії «Економічні науки»

Войнаренко М. П., д. е. н.; Альохін О. Б., д. е. н.; Асаул А. М., д. е. н. (Російська Федерація); Бондаренко М. І., к. е. н.; Васильківський Д. М., д. е. н.; Ведерніков М. Д., д. е. н.; Вишківська Зофія, д. е. н. (Польща); Геєць В. М., д. е. н.; Гончар О. І., д. е. н.; Григоров П. М., д. е. н.; Джалагонія Давід, проф. (Грузія); Диха М. В., д. е. н.; Дудко В. М., д. е. н. (Російська Федерація); Журба І. Є., д. е. н.; Завгородня Т. П., д. е. н.; Замазій О. В., д. е. н.; Євдокимов В. В., д. е. н.; Йохна М. А., д. е. н.; Ковальчук С. В., д. е. н.; Кулинич Р. О., д. е. н.; Лук'янова В. В., д. е. н.; Ляшенко О. М., д. е. н.; Любохинець Л. С., к. е. н.; Матюх С. А., к. е. н.; Мікула Н. А., д. е. н.; Микитенко В. В., д. е. н.; Мороз О. В., д. е. н.; Нижник В. М., д. е. н.; Олуйко В. М., д. н. держ. упр.; Орлов О. О., д. е. н.; Рудніченко Є. М., д. е. н.; Савіна Г. Г., д. е. н.; Семікіна М. В., д. е. н.; Скоробогата Л. В., к. е. н.; Стадник В. В., д. е. н.; Тельнов А. С., д. е. н.; Ткаченко І. С., д. е. н.; Троціковські Тадеуш, к. е. н. (Польща); Тюріна Н. М., к. е. н.; Філіппова С. В., д. е. н.; Хрущ Н. А., д. е. н.; Церуйова Тетяна, д. е. н. (Словакія); Череп А. В., д. е. н.; Чорна Л. О., д. е. н.

Технічний редактор

Кравчик Ю. В., к. е. н.

Редактор-коректор

Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету, протокол № 4 від 29.11.2018

Адреса редакції: Україна, 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, Хмельницький національний університет
редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"
☎ (0382) 67-51-08
e-mail: Visnyk.khnu@gmail.com
web: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik>
<http://vestnik.ho.com.ua>
http://lib.khnu.km.ua/visnyk_tup.htm

Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 9721 від 29 березня 2005 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2018
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2018

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2018-264-6(2)-49-43

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ Д. М.
Хмельницький національний університет

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розкриваються основні напрямки та організаційні форми міжнародних інноваційних процесів в АПК, їх особливості та етапи розвитку в галузях і сферах агропромислового виробництва. Проаналізовано розвиток інноваційної діяльності в сільськогосподарському виробництві. Обґрунтовано необхідність оцінки інноваційної діяльності на сучасному етапі, викладаються методичні основи даного процесу і даються напрямки підвищення інноваційної активності в ринкових умовах. Особлива увага приділяється вдосконаленню організаційно-економічного механізму інноваційних процесів в АПК.

Ключові слова: інноваційна діяльність, міжнародний досвід, сільське господарство, розвиток, ресурси, механізм.

VASILKIVSKY D.
Khmelnitsky National University

THE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL INNOVATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The main directions and organizational forms of international innovation processes in the agro-industrial complex, their features and stages of development in the sectors and spheres of agro-industrial production are revealed. Analyzed the development of innovation in agricultural production.

It justifies the need to assess innovation at the present stage, outlines the methodological foundations of this process and gives directions for increasing innovation activity in market conditions. Particular attention is paid to improving the organizational and economic mechanism of innovation processes in the agro-industrial complex.

The theoretical and practical foundations of the development of innovative activities in agriculture are investigated. Highlights the features of innovation and the process of introducing innovations in the production activities of agricultural enterprises.

It was brought that the innovative approach will allow to increase the efficiency of innovative economic activities of enterprises of the agrarian sphere, and, therefore, serve in achieving the strategic goals of the enterprise. The implementation of innovative activities by enterprises of the agrarian sector will provide an opportunity to raise the level of their competitiveness, strengthen the position in the international market of agricultural products and improve the efficiency of production and economic activities in general.

The peculiarity of the modern period of development of all sectors and spheres of agroindustrial production is the need to accelerate scientific and technological progress based on innovative processes that allow continuous updating of production based on the development of science, technology and advanced experience. World experience shows that innovation processes, as a rule, are not only encouraged, but also regulated by the state through the formation of appropriate policies and the planned organization of innovation activities.

It is justified that the principles for the development of innovation processes are implemented in the country's agricultural sector, with mandatory consideration of their organizational, economic, technical, technological and other features. Only under these conditions, the development and implementation of innovation policy will achieve the desired result and have a positive impact on development of the country's economy.

Keywords: innovation activity, international experience, agriculture, development, resources, mechanism.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного періоду розвитку всіх галузей і сфер агропромислового виробництва є необхідність прискорення науково-технічного прогресу на основі інноваційних процесів, що дозволяють вести безперервне оновлення виробництва на базі освоєння досягнень науки, техніки і передового досвіду. Світовий досвід показує, що інноваційні процеси, як правило, не тільки заохочуються, але і регулюються державою шляхом формування відповідної політики та планомірної організації інноваційної діяльності.

Досвід розвинених країн світу в останні роки переконливо показує, що підвищення ефективності агропромислового виробництва досягається переважно за рахунок активізації інноваційної діяльності, тобто успішного функціонування науково-технічної сфери галузі. Кінцевим результатом інноваційної діяльності є створення інновацій та їх освоєння безпосередньо у виробництві, що сприятиме систематичному і все більш прогресуючому організаційно-економічному, технічному та технологічному оновленню агропромислового виробництва та підвищенню його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню категоріального змісту інновацій, засадам інноваційного розвитку, проблемам інноваційної діяльності підприємств і регулювання інноваційних процесів на національному і регіональному рівнях присвятили наукові дослідження зарубіжні і вітчизняні вчені: В. Вишневський, С. Глазьев, В. Дементьев, В. Ізюмська, М. Кулаєць, А. Пересада, В. Пілюшенко, С. Поважний, Б. Санто, Л. Федулова, Й. Шумпетер, Ю. Яковец та інші. Стан і перспективи інноваційної діяльності аграрних підприємств та проблемні питання, пов'язані з формуванням і реалізацією стратегії інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, її ресурсного забезпечення досліджували такі

вітчизняні вчені, як О. Дацій, В. Смолінський, Л. Федулова, О. Шпикуляк, О. Шубравська. Незважаючи на наукову цінність проведених досліджень, необхідно визнати, що організаційно-економічні механізми, чинники та інструменти активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств на сьогодні є не достатньо вивченими.

Мета статті – розкриття та визначення сутності, стану й тенденцій інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, виявлення інституційних обмежень активізації інноваційного процесу й оцінка перспектив інноваційного розвитку підприємств аграрної сфери.

Вклад основного матеріалу. Формування і вибір стратегічних напрямків інноваційної діяльності країн світу базується на результатах всебічної оцінки як середовища, в якому вони функціонують, так і визначенні внутрішніх інноваційних можливостей окремих держав, які характеризуються станом і рівнем використання інноваційного потенціалу. Як свідчить досвід розвинених країн, життєздатність національних економік насамперед визначається масштабами та якістю впровадження нових ідей, нових технологій, нових управлінських систем, нових продуктів, які є результатом розвитку науки та інноваційної діяльності. Тому під інноваційним потенціалом слід розуміти спроможність держави до інноваційного розвитку з використанням усіх необхідних для цього ресурсів, що є в її розпорядженні.

Для формування національної інноваційної системи України важливо мати, передусім, ефективну нормативно-правову базу регулювання інноваційної діяльності. На законодавчому рівні інноваційна діяльність України визначена "Концепцією науково-технологічного й інноваційного розвитку України", Законом України "Про інноваційну діяльність", Законом України "Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні" та ін. Закон України "Про інноваційну діяльність" визначає інновації як новостворені і вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери; а інноваційну діяльність – як діяльність, що спрямована на вирішення і комерціалізацію результатів наукових розробок та досліджень і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів та послуг [7]. До основних принципів державної інноваційної політики, встановлених у цьому законі, варто віднести орієнтацію на інноваційний шлях розвитку економіки України; визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; фінансову підтримку, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності; сприяння розвитку інфраструктури. Інноваційний потенціал держави залежить від багатьох чинників.

Головними з них є адекватна концентрація фінансових та організаційних ресурсів держави і бізнесу на науці та освіті; наявність для цього відповідної мережі навчальних, науково-дослідних, фінансових установ; наявність механізмів стимулювання державою інноваційної діяльності; висока інноваційна культура населення загалом та представників бізнесу зокрема тощо.

Перший етап інноваційної діяльності (створення інновацій) реалізують переважно науково-дослідні установи АПК. Це вимагає розв'язання одночасно декількох різновекторних питань: від виділення коштів на розробку новачків, проведення фундаментальних і прикладних досліджень, визначення об'єктів інтелектуальної власності до виробництва й реалізації наукоємної продукції та впровадження нововведень у виробництво. В даному напрямку важливо забезпечити скорочення термінів створення інновацій, підвищення рівня новизни й забезпечення перевищення за основними характеристиками традиційного аналога. Актуальним є вирішення питання організації оперативного трансферу інновацій сільгоспвиробникам. Зазвичай вважається, що на етапі створення інновацій держава повинна повністю забезпечити фінансування фундаментальних досліджень, а прикладні проекти, орієнтовані на конкретні запити ринку, можуть фінансуватися як за рахунок державних, так і приватних джерел. Найбільш поширеними новачками є: нові сорти й гібриди рослин і порід тварин, штами мікроорганізмів, марки та модифікації сільськогосподарської техніки, технології, хімічні й біологічні препарати (вакцини), економічні розробки.

Етап поширення інновацій реалізують переважно органи управління АПК разом з розробниками нововведень. На даному етапі ключового значення набувають менеджмент та інформаційне забезпечення. Відтворення новачків у сільському господарстві здійснюють насінницькі господарства, племінні заводи, машинобудівні підприємства, біологічні фабрики. Необхідно визнати, що інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств в основному пов'язана із завершальним етапом інноваційного процесу – освоєнням інновацій. Це передбачає як визначення джерел фінансування освоєння інновацій, так і формування відповідного організаційно-економічного механізму впровадження інновацій товаровиробником. Впровадження розробок у виробництво, або перетворення новачків в інновації, здійснюється за ініціативою суб'єктів підприємницької діяльності з метою досягнення комерційних вигод. Умовою отримання прибутку є конкурентна перевага, а для інноваційного підприємства – монополія новатора. В Україні значні вкладення в науково-дослідні розробки і модернізацію капіталу в сільському господарстві здійснюються лише обмеженою кількістю великих підприємств. Крім того, поступово знижується рівень впровадження наукових розробок і втрачається потенціал вітчизняної науки у сфері

генетичних (насінневих і племінних) ресурсів. Наявний стан інноваційної діяльності в аграрній сфері відображає одночасно декілька проблем: неефективне використання інноваційного потенціалу; відсутність інституційних передумов комерціалізації новацій; нерозробленість організаційних механізмів підтримки державою інноваційної діяльності [2].

Неефективними є також інструменти фіскальної політики. За допомогою податкових важелів стимулюються перші етапи інноваційного циклу (фундаментальні дослідження, дослідно-конструкторські роботи), а завершальні етапи (що спрямовані саме на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок) залишаються без державної підтримки. За такого підходу зберігається існуючий розрив між наукою і виробництвом, втрачаються державні кошти, пов'язані із субсидуванням НДДКР, оскільки аграрний сектор не отримує очікуваного приросту ефективності [1].

Важливе значення в інноваційному процесі має інноваційна інфраструктура. Вона виконує роль елемента, який створює умови для плідної інноваційної діяльності шляхом надання різноманітних послуг. Інноваційна діяльність промислових підприємств сприяє розширенню асортименту продукції, створенню нових ринків збуту в Україні, збереженню і розширенню традиційних ринків збуту, забезпечення відповідності сучасним правилам і стандартам, зростанню виробничих потужностей, поліпшенню умов праці.

Значною проблемою аграрної сфери є відсутність механізмів трансферту інноваційного продукту у виробництво. Кількість інститутів інноваційної інфраструктури в Україні все ще незначна, і більшість з них не здійснює істотного впливу на розвиток інноваційних процесів. Так, платоспроможний попит на послуги інноваційних центрів доволі низький, більшість діючих інноваційних центрів не володіють коштами для фінансової підтримки компаній, які розпочинають свою діяльність, обмежують свою участь у їхньому становленні лише навчально-консультаційними послугами, наявний низький внутрішній попит на технологічні інновації [4]. Отже, однією з головних причин низької інноваційної активності вітчизняних аграрних підприємств можна визнати брак фінансових ресурсів. Разом з тим, навіть наявні ресурси у прибуткових підприємств використовуються не завжди ефективно та не спрямовуються в інноваційну діяльність. Останнє можна пов'язати з недостатнім рівнем інвестиційного попиту на інновації у підприємств. Відсутність попиту на інноваційні стратегії означає не що інше, як відсутність мотивації до інновацій з боку власника. Інновації для власника підприємства пов'язані з певними витратами та ризиком і є привабливими тільки тоді, коли сприяють зростанню доходу. При обранні інноваційного шляху прибуток зростає внаслідок менших витрат виробництва порівняно з іншими виробниками в галузі, або ж за умови, що виробляється продукт з характеристиками, які відсутні у конкурентів. Джерелом прибутку виступає монополія новатора через створення підприємцем технологічних і організаційних переваг над рештою виробників. Такий шлях пов'язаний із певними ризиками інвестицій у нові технології і передбачає більш тривалий період реалізації і гарантій того, що в довгостроковій перспективі прибуток, отриманий у результаті інвестицій у знання і нові технології й організації, та бізнес, заснований на інноваційних технологіях, буде збережено [5].

Практика останніх десятиліть в більшості розвинених країн світу показала вирішальний вплив науки і науково-технічного прогресу як на економіку країни в цілому, так і кожної конкретної галузі, але при безумовній вирішальній підтримці держави. Завдяки формуванню певної інноваційної сфери істотно підвищується технологічний рівень аграрної галузі.

Сформовані темпи інноваційного розвитку у вітчизняному агропромисловому комплексі, незважаючи на деяке похвалення цієї діяльності, не можна вважати задовільними. Значне відставання України від розвинених країн світу за технологічним рівнем агропромислового виробництва настільки велике, що без прийняття великомасштабних заходів державного значення його подолання буде неможливо.

В даний час необхідно розробити державну інноваційну політику в АПК, надати їй законодавчий характер і створити всі умови для її планомірної реалізації. Це дасть певний імпульс для активізації інноваційної діяльності в галузі, що сприятиме прискоренню науково-технічного прогресу і підвищення ефективності агропромислового виробництва. Прогноз розвитку аграрної науки можна розглядати як науково обґрунтовану інформацію про її майбутнє. Зміст і ступінь реальності прогнозованої інформації визначаються історичним досвідом, накопиченим людством, знаннями і уявленнями, притаманними сучасному рівню розвитку аграрної науки, а також можливостями, реалізація яких залежить від майбутніх поколінь. В сучасних умовах науково-технічне прогнозування набуває дедалі більшого розвитку. Науково-технічний прогноз є системою науково обґрунтованих оцінок можливих шляхів і результатів розвитку науки і техніки, а також необхідних для їх досягнення ресурсів та організаційних заходів. Науково-технічний прогноз, в свою чергу, є підсистемою в більш широкій системі прогнозів, що включає в себе соціальне і економічне прогнозування.

Важливою обставиною, яка значною мірою впливає не тільки на появу тих чи інших науково-технічних досягнень, але і на загальний рівень науково-технічного прогресу в галузі, є соціально-економічна відсталість, в якій вона розвивається. Існуюча практика науково-технічного прогнозування виробила особливо актуальною потребу у формуванні нормативно-методичної бази для аналізу ситуації і прийняття рішень. При цьому нормативи не повинні зводитися тільки до певних економічних категорій (трудомісткість, ефективність і т.д.), хоча вони і є важливими. Для вирішення такого завдання необхідна

інформація для прогнозування та практичного управління. У практиці виділяється ряд узагальнюючих показників: кількість науково-технічних нововведень (інновацій) і їх зростання або скорочення; кількість нових науково-технічних рішень в одиницю часу і залежність від специфіки галузі і попиту з боку виробництва; сукупний ефект прогресу науки і техніки і віддача одиниці потенціалу, вкладеного в науку в одиницю часу; зростання в часі функціональних параметрів нововведень (ступінь прискорення науково-технічного прогресу). В умовах існуючого в даний час обліку фактичного розвитку інноваційного процесу в сільському господарстві і галузях АПК і тим більше його результативності, що не за всіма зазначеними вище показниками є можливим здійснити розробку його прогнозу на перспективу. На нашу думку, найбільш важливим в ситуації, що склалася є прогноз основних напрямків інноваційного процесу з визначенням перспективного концептуального ефекту від його розвитку безпосередньо у виробництві.

З урахуванням зазначеного положення були розроблені пропозиції щодо прогнозу розвитку інноваційних процесів розроблені у вигляді їх основних напрямків, які є найбільш актуальними на середньостроковий період з диференціацією по основних галузях і сферах агропромислового виробництва: землеробство і рослинництво; тваринництво і ветеринарна медицина; механізація і електрифікація виробництва; зберігання і переробка продукції; економіка і земельні відносини. Основні напрямки розвитку інноваційних процесів в галузях і сферах АПК на середньострокову перспективу були виділені і науково обгрунтовані з урахуванням аналізу ефективності перспективних інновацій, розроблених науковими організаціями АПК, апробованих в різних регіонах України і рекомендованих до освоєння у виробництві.

Висновки. Для здійснення науково обгрунтованого прогнозування соціально-економічного і технологічного розвитку агропромислового виробництва необхідно розробити рекомендації з прогнозування сільського господарства на національному та регіональному рівнях, а також економіко-математичну модель і програмне забезпечення прогнозу соціально економічного і технологічного розвитку агропромислового виробництва України. Для цього буде потрібно розробити організаційно-економічні механізми формування перспективних моделей, які забезпечать підвищення ефективності функціонування аграрного ринку країни і впровадження науково-обгрунтованих міждержавних економічних відносин. Реалізація даного напрямку вимагає розробки методів, моделей, комп'ютерних технологій, нормативних документів, які сприяють ефективному розвитку інформатизації, активізації процесів впровадження продуктів інформатизації, в АПК та аграрну науку, підвищенню обгрунтованості рішень при формуванні аграрної політики, поліпшення керованості в агропромисловому виробництві. Зокрема, необхідно розробити показники і критерії, нормативні та організаційно-економічні документи по переходу інформатизації АПК і аграрної науки на промислову технологію проектування і впровадження інформаційних систем, а також розробити інформаційні технології ситуаційного аналізу агропромислового виробництва на національному та регіональному рівнях.

Література

1. Баранчев В. Анализ и оценка маркетингового потенциала предприятия / Баранчев В., Стрижов С. // Маркетинг. – 2004. – № 5. – С. 12 - 42.
2. Власова А.М. Інноваційний менеджмент. [Навчальний посібник.] / Власова А.М. – К. : КНЕУ, 2005. – 292 с.
3. Гаман М.В. Державне управління інноваціями: Україна та зарубіжний досвід: [Монографія.] / Гаман М.В. - К. : Вікторія, 2004.
4. Донцова Л.В. Інноваційна діяльність: стан, необхідність державної підтримки, податкове стимулювання // Менеджмент в Україні і за кордоном / Донцова Л.В. – №3. – 2003. – С. 14-18.
5. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: [Монографія] / Денисенко М.П., Михайлова Л. І., Грищенко І.М., Гречан А. П. та ін.; За ред. д.е.н., проф., акад. М.П. Денисенка, д.е.н., проф. Л. І. Михайлової. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 1050 с.

References

1. Baranchev V. Analiz i otsenka marketingovogo potentsiala predpriyatiya / Baranchev V., Strizhov S. // Marketing. – 2004. – № 5. – S. 12 - 42.
2. Vlasova A.M. Innovatsionny menedzhment. [Navchal'nyy posibnyk.] / Vlasova A.M. – K. : KNEU, 2005. – 292 s.
3. Gaman M.V. Derzhavne upravlinnja innovacijamy: Ukrai'na ta zarubizhnyj dosvid: [Monografija.] / Gaman M.V. - K. : Viktorija, 2004.
4. Doncova L.V. Innovatsijna dijal'nist': stan, neobhidnist' derzhavnoi' pidtrymky, podatkovye stymuljuvannja // Menedzhment v Ukraїni i za kordonom / Doncova L.V. – №3. – 2003. – S. 14-18.
5. Investycijno-innovatsijna dij'al'nist': teorija, praktyka, dosvid: [Monografija] / Denysenko M.P., Myhajlova L. I., Gryshhenko I.M., Grechan A. P. ta in.; Za red. d.e.n., prof., akad. M.P. Denysenka, d.e.n., prof. L. I. Myhajlovoi'. – Sumy : VTD «Universytets'ka knyga», 2008. – 1050 s.